

ями останнього часу) та наявні значні резерви скорочення передчасної смертності.

7.1. Політика адаптації до умов старіння населення в Україні

Спроби сформувати комплекси заходів, покликаних вирішити проблеми старіючого населення, здійснюються в розвинутих країнах вже впродовж тривалого часу. Україна також належить до країн, де актуальною є адаптація економічних та соціальних процесів до потреб старіючого населення й здійснюються заходи, спрямовані на вирішення пов'язаних із старінням населення проблем.

Значну роль у формуванні політики стосовно старіючого населення відіграють міжнародні організації та міжнародне співробітництво: проблема старіння населення є глобальною, підходи до подолання наслідків старіння населення розробляються на наднаціональному рівні, рекомендації міжнародних організацій впроваджуються в національне законодавство.

Історія спроб сформувати спільні підходи до вирішення проблем старіння нараховує декілька десятиліть. Перша Всесвітня асамблея з проблем старіння була проведена Генеральною Асамблеєю ООН ще у 1982 році. На асамблеї було прийнято Віденський міжнародний план дій з проблем старіння, спрямований на надання гарантій економічного і соціального забезпечення літніх, а також можливості для вкладу в національний розвиток.⁴³ У 1991 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Принципи ООН відносно людей похилого віку. Цей документ включає в себе 18 сформульованих принципів, згрупованих в 5 розділів – незалежність літніх, участь в житті суспільства, догляд за

⁴³ Венский Международный план действий по проблемам старения [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_870

літніми, реалізації потенціалу літніх та достойний спосіб життя⁴⁴.

Друга всесвітня асамблея з проблем старіння відбулась в 2002 році й завершилась прийняттям Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння (ММПДПС), який на даний час є основним рамковим міжнародним документом для формування національної політики в царині старіння.

Мадридський план – це загальна стратегія, з якою держави зобов'язались узгоджувати свої напрями роботи та дії на національному рівні. Метою плану заявлено перехід від «старіючого суспільства» до «суспільства для людей усіх вікових груп». Структурно Мадридський план складається з трьох розділів: введення, рекомендацій і заключного розділу, присвяченого питанням його реалізації. Мадридський план пропонує три пріоритетних напрямки для дій на національному рівні: літні люди і розвиток суспільства; здоров'я і добробут в літньому віці; і умови, що сприяють і підтримують розвиток людини протягом усього життя.⁴⁵ ММПДС включає в себе рекомендації, покликані сприяти окремим державам створювати власні програми трансформації політики в умовах старіння населення і, загалом, в плані нараховується 239 рекомендацій.

В 2002 році також було прийнято документи, які є рамковими стратегіями формування політики щодо людей літнього віку на регіональному рівні й є регіональним продовженням Мадридського плану – Регіональну стратегію реалізації Мадридського плану з проблем старіння та Берлінську декларацію міністрів «Суспільство для людей усіх вікових груп в регіоні ЄЕК ООН». Регіональна стратегія реалізації (РСР) складається із десяти зобов'язань, які беруть на себе уряди країн, що є практичною реалізацією Мадридського плану, а саме:

⁴⁴ Принципы Организации Объединенных Наций в отношении пожилых людей [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml

⁴⁵ Мадридский международный план действий [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/ageing_program.shtml

- 1) забезпечити органічне відображення проблем старіння в усіх сферах політики;
- 2) забезпечити повну інтеграцію й участь літніх людей в житті суспільства;
- 3) сприяти рівноправному й стійкому економічному розвитку у відповідь на проблеми старіння;
- 4) скорегувати системи соціального захисту з врахуванням демографічних змін та їх наслідків;
- 5) забезпечити ринкам робочої сили можливість реагувати на наслідки старіння населення;
- 6) сприяти безперервному навчанню та пристосовувати систему освіти до економічних, соціальних та демографічних трансформацій;
- 7) домагатися забезпечення якості життя у будь-якому віці;
- 8) враховувати гендерні чинники у старіючому суспільстві;
- 9) надавати підтримку сім'ям, які доглядають літніми, й підтримувати солідарність між поколіннями та у межах кожного покоління;
- 10) сприяти виконанню регіональної стратегії реалізації за допомогою регіонального співробітництва.⁴⁶

Берлінська декларація наголошує на важливості економічних та соціальних наслідків демографічних змін у сучасному суспільстві й акцентує увагу на необхідності комплексного залученні проблематики старіючого населення в усі сфери державної політики, скоординованості й врахування гендерного чинника.⁴⁷

Міжнародні рамкові документи та зобов'язання безпосередньо впливають на формування політики стосовно літніх людей в Україні. Зокрема, формування нової Державної соціальної програми «Націо-

⁴⁶ Регіональна стратегія реалізації ММПДПС [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/mica2002/documents/ECE_AC23_2002_2_Rev6_r.pdf

⁴⁷ Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально- демографічної політики / І. О. Курило // Демографія та соц. економіка. – 2012. – № 2. – С. 23–32. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://dse.org.ua/archive/18/2.pdf>

нальний план дій з питань старіння» до 2022 року здійснено в руслі виконання Мадридського міжнародного плану дій з питань старіння та Європейської регіональної стратегії його здійснення, а також реалізації Принципів ООН стосовно людей похилого віку.⁴⁸

Сучасні нормативно-правові документи, які розробляються міжнародними організаціями та національними урядами й покликані долати пов'язані з старінням населення проблеми, тією чи іншою використовують концептуальний підхід, що отримав назву політика «Активного старіння», або ж «Активного довголіття» (Active ageing). Поняття «активне старіння» увійшло в обіг з 1990-х років, хоча теоретичні напрацювання у цьому напрямі велись ще з початку 1950-х. Відповідно до визначення ВООЗ, активне старіння є процесом оптимізації можливостей для підтримання та покращення здоров'я, участі у соціальному житті та почуття безпеки, що спрямовані на підвищення якості життя у процесі старіння.⁴⁹ Політика активного старіння дає змогу людям похилого віку реалізувати їх потенціал для фізичного, соціального і ментального добробуту впродовж усього життя та брати участь у суспільній діяльності згідно з їх потребами та бажаннями. Поруч із терміном «активне старіння» використовується також поняття «активне довголіття», яке ідентичне за трактуванням, але дає змогу уникнути неточностей при перекладі термінів.

Державна політика в царині старіння існує в Україні доволі тривалий час й за цей період напрацьовано досить широкі нормативно-правові засади політики. Орієнтація на вирішення проблем літніх достатньо широко відображена в національній законодавчій базі. У 1991 році було прийнято закон України «Про пенсійне забезпечення», за наступ-

⁴⁸ Проект Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій з питань старіння» до 2022 року [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article.jsessionid=D6E9BD1659378C09FF59EE048BC09AF1.app1?art_id=188261&cat_id=102036

⁴⁹ Active ageing: a policy framework [Електронний ресурс] Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/WHO_NMH_NPH_02.8.pdf

ні десятиліття було прийнято близько двох десятків законів, що безпосередньо впливають на становище літніх, зокрема щодо їх соціального захисту. Існують також законодавчі акти, які напряду не пов'язані саме з державною політикою щодо літніх людей, однак впливають на функціонування тих чи інших складових цієї сфери державної політики. Окрім законів, існував ряд цільових документів програмного характеру, метою яких було вирішення пов'язаних зі старінням населення проблем: Стратегія демографічного розвитку України на період до 2015 р. та План заходів щодо її реалізації (прийнята у 2006 році); Концепція Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги (на 2010–2014 рр.). У 1990-х роках діяла також цільова програма «Здоров'я літніх людей» (прийнята у 1997 р.).⁵⁰

Більшість зобов'язань Мадридського плану та Регіональної стратегії його реалізації тією чи іншою мірою відображено в державній політиці України. Однак стратегічні підходи до політики стосовно літніх осіб в Україні тривалий час не були сформульовані. Реальні ініціативи тривалий час були сконцентровані переважно на окремих реформах у вузькому сегменті цієї політики (зокрема, у сфері соціального захисту громадян похилого віку та їх пенсійного забезпечення) та на пошуку шляхів реформування ще у кількох напрямках (зокрема, у системі охорони здоров'я).

Останнім «рамковим» документом, який розроблявся задля вирішення пов'язаних з прискореним старінням населення України проблем, є прийнята вже у січні 2018 року Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття на період до 2022 року. Стратегія покликана стати основним документом, що комплексно обумовлюватиме політику стосовно літніх людей в Україні. В документі визначаються пріоритетні напрями протистояння демографічним змі-

⁵⁰ Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К.: ВД «АДЕФ- Україна», 2014. – 288 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.idss.org.ua/monografii/2014_Naselennya.pdf

нам, комплексні заходи щодо підтримки літніх громадян, забезпечення належної якості життя та їх соціальної інтеграції.

Метою Стратегії є забезпечення досягнення адаптованих для України Цілей сталого розвитку (схвалених лідерами країн на засіданні Генеральної асамблеї ООН у вересні 2015 року) створення сприятливих умов для здорового та активного довголіття, забезпечення адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей. Завданнями Стратегії називаються поліпшення умов для самореалізації громадян літнього віку та їх участі у процесах розвитку суспільства; забезпечення здоров'я та благополуччя літніх; створення середовища, сприятливого для активного життя, захист прав людей літнього віку.⁵¹

План заходів з реалізації Стратегії включає 37 завдань за цими чотирма напрямками. Аналіз документу засвідчує, що Стратегія відображає загальноприйняті на даний час в світі підходи до політики стосовно літніх, зокрема – концепцію Активного старіння, й робить важливий наголос саме на досягненні узгоджених на міжнародному рівні цілей в політиці стосовно літніх. Значна частина документа стосується питань самореалізації громадян літнього віку та створення сприятливого середовища існування, які меншою мірою відображались в минулих нормативно-правових актах. Зокрема, серед очікуваних результатів реалізації Стратегії є: підвищення рівня охоплення літніх формальною освітою та самоосвітою літніх; підвищення рівня зайнятості, поліпшення умов для самореалізації та участі у житті суспільства; створення середовища, сприятливого для активного життя літніх.

На даний час повномасштабна оцінка результатів реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття

⁵¹ Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року // Розпорядження Кабінету міністрів України від 11 січня 2018 р. № 10-р [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-p#n8>

була б передчасною, проте саме фінансове сприяння виконанню плану заходів з реалізації Стратегії мало б бути одним з пріоритетних завдань державної політики в умовах прогресуючого старіння.

Варто додати також, що через сучасну пандемію саме літні люди опинились в зоні найбільших ризиків щодо втрат здоров'я та навіть смерті. У 2020 р. урядом здійснено ряд заходів щодо збільшення та індексації пенсій, надання додаткової матеріальної допомоги літнім, надання соціальних послуг в умовах необхідного для них соціального дистанціювання.

7.2. Сімейна політика

Надзвичайні умови епідемії COVID-19 й економічної кризи найближчим часом негативно впливатимуть на народжуваність в європейських країнах (у тому числі й Україні). Сімейна політика в цих умовах має бути спрямована на зменшення фінансових і інших ризиків для сімей з дітьми, що дало б змогу мінімізувати падіння народжуваності в найближчий рік-два, уникнути дестабілізації шлюбно-сімейної ситуації та очікувати можливого компенсаційного приросту народжень у подальшому.

Сімейна політика є частиною державної соціальної політики, що здійснює вплив на становище батьків з дітьми з метою забезпечення добробуту, послаблення основних соціально-економічних ризиків, поширення гендерної рівності та сприяння збільшенню народжуваності.⁵² Сучасний етап розвитку сімейної політики країн Європи розпочався в 1970-х роках, зокрема, як реакція на зниження народжуваності до наднизького рівня. Політика еволюціонує відповідно до демографічних трансформацій й намагається давати відповіді на нові виклики.

⁵² Family Policies // Oxford Bibliographies. – R. Nieuwenhuis, W. Van Lancker [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756384/obo-9780199756384-0205.xml>